

Noord-Schalkwijkerweg 117: Watermeterfabriek

INLEIDING

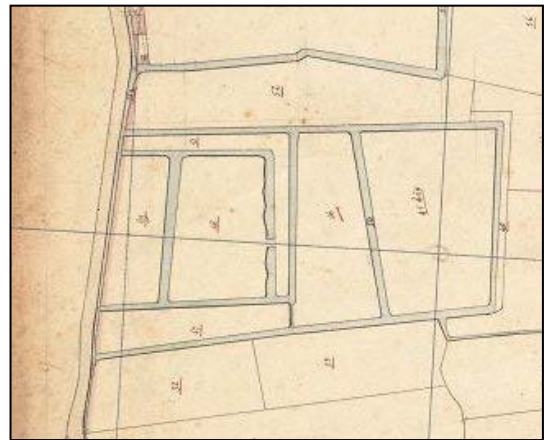
De gemeente Haarlem is voornemens de locatie Noord-Schalkwijkerweg 117 te verkopen. Om het bijzondere karakter van deze locatie te beschermen wordt voorafgaande aan de verkoop een apart bestemmingsplan opgesteld. Dit cultuurhistorisch onderzoek is opgenomen in bijlage 1 bij de toelichting.

BESCHRIJVING

Historische gegevens

De Schalkwijkerweg maakt deel uit van de eerste inrichting van de in 1456 aangelegde Romolenpolder. De eerste bebouwing in het gebied vond plaats langs deze en enkele andere wegen en bestond hoofdzakelijk uit boeren woningen.¹

Het Kadastraal Minuut uit ca. 1830 toont ter plaatse van de huidige gebouw op het plan van Haarlemmerliede, sectie G, blad 1 bij nr. 49 een smal en onbebouwd perceel evenwijdig aan het Spaarne, dat door wordt omgeven. Het is geregistreerd als 'Moesland' en eigendom van Hermanus Lugtelaar, die waarschijnlijk een rond 1830 gebouwde boerderij op het ernaast aan de zuidzijde gelegen perceel nr. 47 bewoonde.² Wat opvalt is dat het perceel deel uitmaakt van enkele door brede sloten omgeven percelen. Een dergelijke structuur is meestal

een aanwijzing voor de aanwezigheid van een hofstede of buitenplaats. De 'Caerten van de rivier het Spaarne' uit 1691 toont op deze plaats een hofstede.³ Uit de weergave van het gebouw op de 'Caerte' kan worden opgemaakt dat het om een aanzienlijk vierkant complex van gebouwen gaat rond een centrale hof. Deze buitenplaats is door Ampzing al beschreven en betreft de 'Amsterdamse Hof', die in opzet een waarschijnlijk 16de-eeuwse woning betreft en in 1612 tot eerste buitenplaats op de oostelijke oever van het Spaarne is verbouwd. Uit het kaartmateriaal blijkt dat de hofstede in 1830 is verdwenen. Dit lot was de meeste buitenplaatsen aan de oostzijde van het Spaarne beschoren nadat aan het einde van de 18de eeuw de economische situatie steeds slechter was geworden. Een in 1916 gemaakt uittreksel uit het Kadastrale Plan laat zien dat tussen ca. 1830 en 1916 het perceel onbebouwd is gebleven. Op het uittreksel is een schets gemaakt van een gebouw, waarvoor in hetzelfde jaar een plan wordt ingediend. Het betreft de bouw van 'Glasfabriek Albert' in de zuidoosthoek van het perceel.⁴ De fabriek is volgens de tekening een rechthoekig, noord zuid georiënteerd gebouw van één bouwlaag onder een zadeldak met over de volle lengte een luchtkap op de nok. De op palen gefundeerde

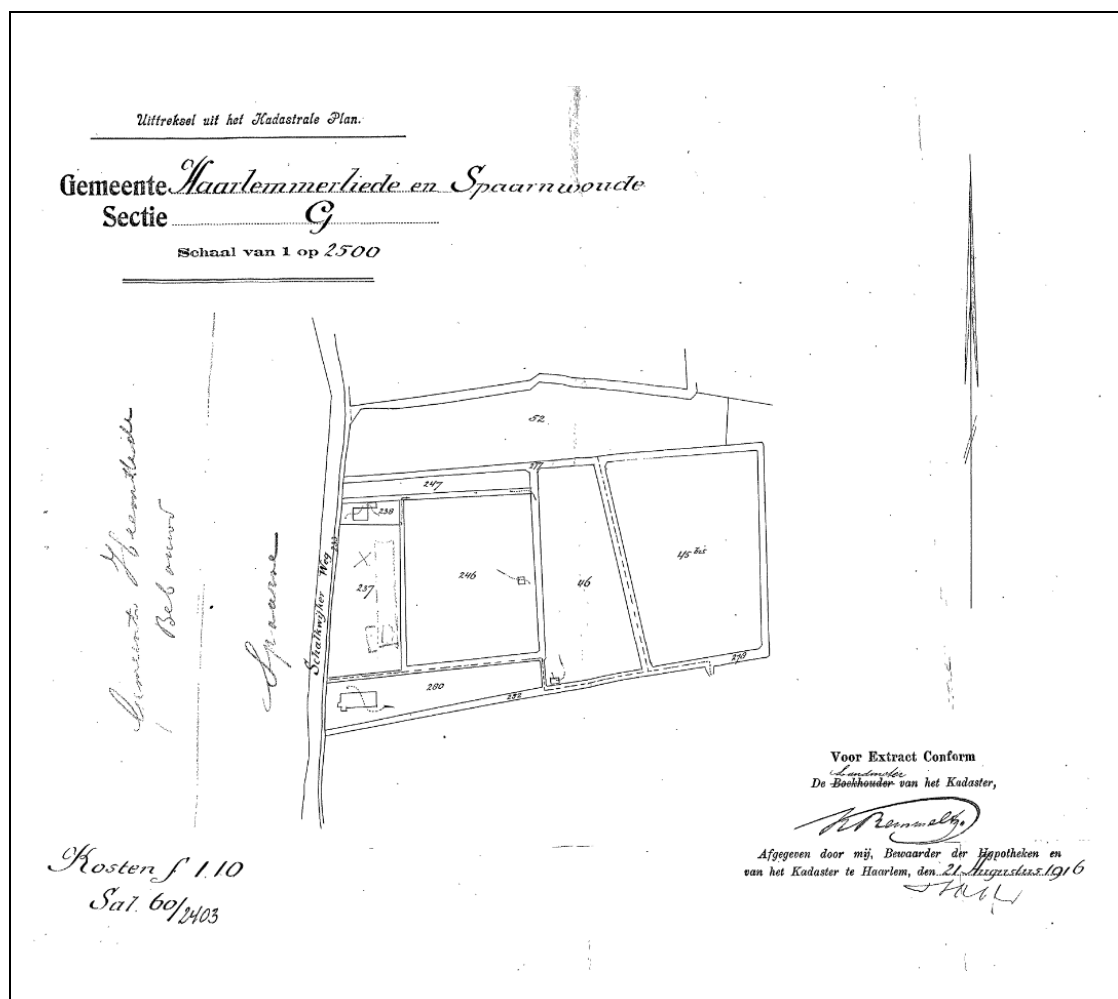
¹ Bulte, M.A., De oostelijke oever van het Spaarne. In: B.C. Sliggers, *De loop van het Spaarne*. Haarlem 1987.

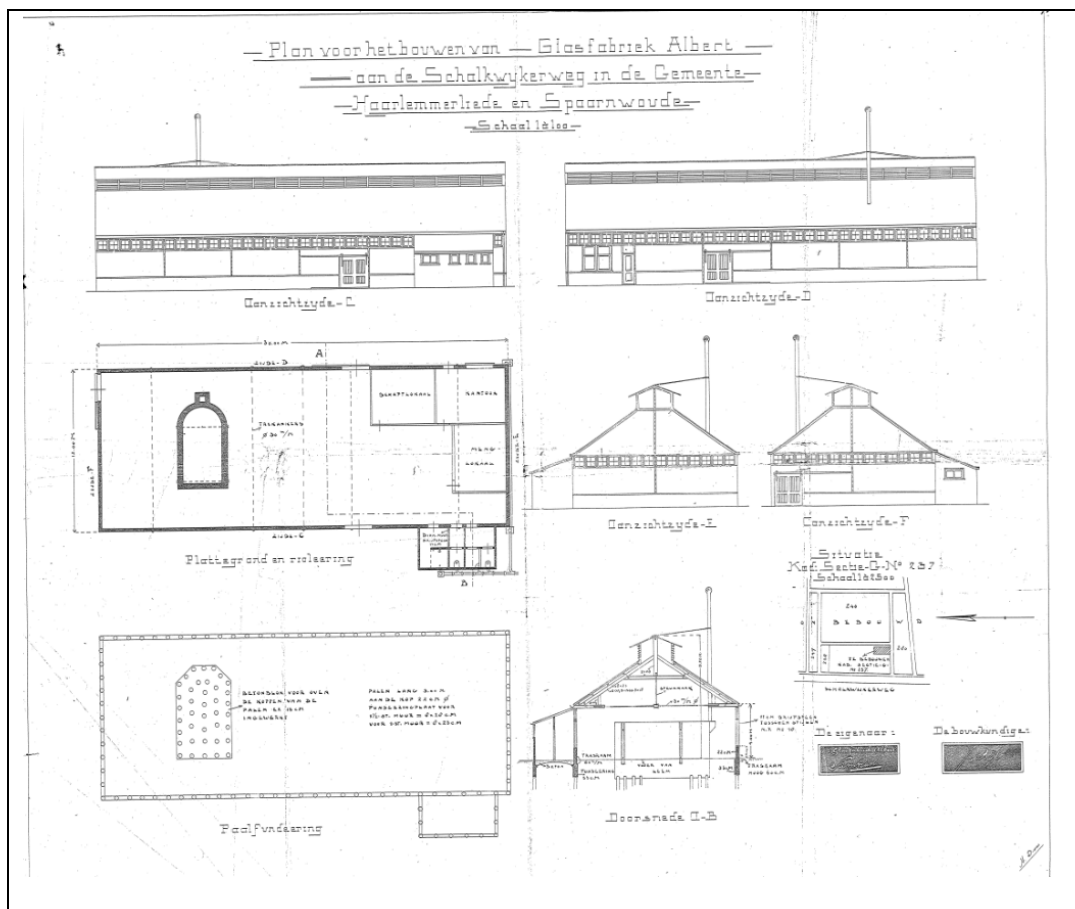
² Op het plan is op perceel 47 nog geen bebouwing getekend, maar die is wel onder dat nummer als 'Huis, Schuur en Tuin' in de OAT's geregistreerd.

³ Bulte plaatst deze hofstede aan de Noord-Schalkwijkerweg 125, maar uit de overeenkomst in percelering tussen de 'Caerte' uit 1691 en het minuutplan, blijkt dat dit niet klopt.

⁴ Glasfabriek Albert maakte flesjes, onder meer voor de "Oprechte Haarlemmerolie". Zie voor een uitgebreide beschrijving van de werkzaamheden, de producten en het inventaris: de Jong, R. e.a. red, *Haarlems Bodemonderzoek* 37, 2003. Haarlem 2004.

gevels zijn opgebouwd uit een trasraam waarop een vakwerkconstructie is geplaatst, gevuld met drijfsteen. Het interieur bestaat grotendeels uit een open ruimte tot in de nok, waarin de glasoven staat en drie vertrekken in de zuidoosthoek. Tegen de westgevel is aan de zuidzijde een kleine uitbouw gemaakt met sanitaire voorzieningen

In 1918 wordt een plan ingediend voor het bouwen van een opslagplaats tegen de noordzijde van de fabriek. Onduidelijk is of dit éénlaags gebouw onder een nagenoeg plat dak ook daadwerkelijk is gerealiseerd. Op een tekening uit 1920 is het niet aangegeven. Het plan uit 1920 betreft het maken van een gemetselde uitbreiding aan de zuidzijde van de oostgevel van twee bouwlagen onder een platdak. Hierin zouden de functies (kleed- en schaftlokaal) worden ondergebracht die tot dan toe in twee vertrekken in de fabriekshal waren gehuisvest. Uit de tekening kan worden opgemaakt dat de fabriek niet geheel volgens plan in 1916 was gebouwd. Zo waren de gevels geheel in metselwerk opgetrokken en was de luchtkap niet uitgevoerd.

In 1921 wordt de fabriek bij openbare verkoop aangeboden. Uit de verkoopakte is bekend dat behalve het fabrieksgebouw op het terrein twee woningen (uit 1916), een noodwoning, een loods en twee schuren stonden.⁵ Koper is de NV. Amsterdamse Watermeterfabriek, die nog hetzelfde jaar een plan voor verbouw indient. Tegen de westgevel verrijzen twee kleine bergplaatsen, waarvan de aanbouw in het midden van de gevel is gemetseld. In de hal worden aan de zuidzijde kantoren ingebouwd en de ziende kap wordt door een zoldering aan het zicht onttrokken. In 1928 wordt een houten aanbouw tegen de noordgevel gerealiseerd. De bijbehorende tekening laat zien dat de aanbouwen tegen de westgevel anders zijn uitgevoerd of in de tussentijd zijn gewijzigd. Een plan uit 1937, voor het maken van een houten droogloods langs de gehele oostzijde van de fabriek, geeft deze bouwdeelen zelfs weer als metselwerk.

⁵ De Jong, R. (2004), blz. 32.

De Watermeterfabriek gebruikt het gebouw tot 1937, waarna zeepfabriek 'Het Spaarne' er zijn intrek in neemt.⁶ Deze producent van zeep en parfum blijft tot 1955, waarna meubelmakerij 'Emefa' er in gehuisvest wordt.

De landelijke ligging van het industriële object als onderdeel van de lintbebouwing langs het Spaarne veranderde met de aanleg van de Belgiëlaan in de jaren '60 van de 20ste eeuw, waardoor het gebouw op de hoek van twee wegen kwam te liggen.

Beschrijving gebouw

Algemeen

De hoofdbouwmassa bestaat uit een rechthoekig noord zuid georiënteerde gebouw van één bouwlaag onder een zadeldak. Aan de zuidzijde van de oostgevel is hier in 1920 een vierkant blok tegenaan gebouwd van twee bouwlagen onder een plat dak, waardoor de huidige plattegrond L-vormig is. Langs de westgevel bevindt zich een lagere zijbeuk onder een plat dak, die is samengesteld uit een oorspronkelijke aanbouw uit 1916 aan de zuidzijde, de aanbouw uit 1921 aan de noordzijde en een recente opvulling hiertussen.

Exterieur

De gevels van het gebouw uit 1916 zijn opgebouwd uit een baksteen trasraam met daarop muurwerk van witte kalkzandsteen. Voor beide topgevels is het kalkzandsteen werk steens dik uitgevoerd in kruisverband. Bij de zijgevels halfsteens. Over het muurwerk is een witte verflaag aangebracht.

De fabriek gezien vanuit het noordoosten

De noordgevel betreft een geschouderde topgevel. Hierin is bij de oosthoek een brede doorgang met roldeur gemaakt. In het aangrenzende muurwerk zijn drie hooggeplaatste vensters aanwezig met bolkozijnen onder een segmentboog. De boogvulling is halfsteens uitgevoerd. In opzet waren hier vijf van dergelijke vensters aanwezig. Boven de roldeur zijn de topjes van twee ontlastingsbogen nog zichtbaar. Een zesde

⁶ 'Wandelen in Noord-Holland', website Noord-Hollands Dagblad e.a. woensdag 05 september 2007.

gelijkvormig venster is in de top van de gevel aangebracht. Het metselwerk van beide schouders is recent hersteld.

In de oostgevel bevinden zich vijf kruisvensters, waarvan de vierde is verbouwd tot een doorgang. Opvallend is dat de stijlen zijn doorgezet tot aan de muurplaat. De ramen zijn deels nog oorspronkelijk en voorzien van gewapend glas. De bovenramen kunnen bewegen. Boven langs de gevel bevindt zich een bakgoot op houten klossen. Over de volle lengte van de gevel is ter hoogte van het kalf in de vensters een dakmoet zichtbaar van de droogloods uit 1937.

De fabriek gezien vanuit het noordwesten

De westgevel wordt grotendeels aan het zicht onttrokken door de over de volle breedte aanwezige lagere aanbouw. Daarboven, op gelijk niveau met de bovenramen van de kruisvensters in de oostgevel, zijn zes vensteropeningen aanwezig van twee (1ste en 5de opening) en vier ramen (2de, 3de, 4de en 6de opening). De buitenste stijlen van de kozijnen waarin deze zijn aangebracht steken zowel naar boven als beneden door, en hebben daarmee dezelfde hoogte als de kozijnstijlen aan de oostzijde. Er zijn echter geen aanwijzingen dat de westelijke openingen in opzet verder naar onderen doorliepen. De indruk bestaat dat het hier om een vorm van vakwerk gaat, die verbonden is met de draagconstructie in het gebouw. Bovenlangs de gevel bevindt zich een houten bakgoot, waaronder nog twee gietijzeren vergaarbakken uit 1916 hangen.

De zuidzijde van de fabriek en de aanbouw uit 1920 tegen de oostgevel, gezien vanuit het noordoosten

De zuidgevel is net als de noordgevel een geschouderde topgevel. Hierin bevindt zich centraal een breed venster met aan weerszijden een smallere lichtopening en een vierde venster van gelijke breedte als het middelste venster in de top. Boven de openingen zijn segmentbogen gemetseld. De onderzijde van de drie vensters op de begane grond is dichtgemetseld, waardoor de openingen nu nagenoeg net zo groot en hoog geplaatst zijn als in de westgevel. Aan de westzijde is naderhand een doorgang gemaakt, die eveneens is dichtgemetseld.

De aanbouw uit 1920 aan de oostzijde is gemetseld met kalkzandsteen in kruisverband, boven een baksteen trasraam. Over de zuidgevel en het zuidelijk deel van de oostgevel is een pleisterlaag aangebracht. De begrenzing op de oostgevel kan in verband worden gebracht met de houtloods die in 1937 gedeeltelijk rond de aanbouw was geplaatst. In de gevel zijn aan de noordzijde een toegang op de begane grond en een venster op de verdieping aanwezig. In de oostgevel bevinden zich op elk niveau twee vensters. In de zuidgevel zijn twee vensters op de begane grond aangebracht en een derde op de verdieping. Alle opening hebben een bakstenen lekdorpel aan de onderzijde en op de begane grond een steens rollaag erboven en op de verdieping een halfsteens rollaag.

De noordelijke aanbouw aan de westzijde dateert uit 1921 en bestaat uit een baksteen trasraam, waarboven de eerste 75 cm muurwerk in kruisverband is uitgevoerd met kalkzandsteen. Hierop ligt een rollaag en gaat het metselwerk over in halfsteens verband, waarin vier vensters zijn opgenomen. Opvallend is dat de gevel tot aan de rollaag en precies midden onder de eerste twee vensters voorzien is van een verbredingen of steunberen, die een halve steen naar buiten komen. Dit zal verband houden met de garage die in het voorste deel van de aanbouw was gesitueerd. Het navolgende deel van de gevel is recent ingevuld en van hout. De aanbouw bij de zuidhoek maakt deel uit van de oorspronkelijke opzet van het gebouw. De gevels zijn gemetseld boven een baksteen trasraam in halfsteens verband met kalkzandsteen. Een tweelicht en drie toiletramen voorzagen in opzet de achterliggende sanitaire ruimten van daglicht.

Het zadeldak van het hoofdgebouw is gedekt met gesmoord gebakken kruispannen. Hierin zijn in het westelijk dakschild enkele ijzeren dakramen opgenomen. Aan de onderzijde van het schild zijn halverwege grote en thans afgedekte dakramen aanwezig, die waarschijnlijk naderhand zijn aangebracht.

Interieur

Het oorspronkelijke gebouw uit 1916 betrof van opzet een ongedeelde ruimte waarin enkel bij de zuidoosthoek enkele kleine vertrekken waren afgescheiden. Het gebouw is thans verdeeld drie ruimten achter elkaar, waarvan de zuidelijke over het midden in tweeën is gesplitst. De voorste, noordelijke ruimte en middelste zijn ingericht als garage werkplaatsen. De westelijke helft van de zuidelijke ruimte diende tot voor kort als onderkomen voor de padvinderij. De oostelijke helft maakt deel uit van een meubelmakerij, die ook de zolder gebruikt.

De oorspronkelijke draagconstructie is nog ten dele in het zicht en bestaat uit een aantal korbeelstellen. De dekbalken hiervan overspannen niet de volle breedte van het gebouw, maar waren middels een trekstang met elkaar verbonden. De bevestigingspunten van de ankers zijn nog zichtbaar en vermoedelijk verwijderd bij de plaatsing van de zolderbalklaag in 1921. Hierop is een driehoekspant met spantbalk, makelaar en voetschoren geplaatst.

De zolderbalklaag met onderslagconstructie van standvinken dateert uit 1921 en verdeelt het gebouw in twee beuken. Zowel de onderslagbalk als de standvinken zijn samengesteld uit lagen hout die met bouten tegen elkaar zijn bevestigd.

De onderslagconstructie uit 1921

De indeling van het gebouw is in verschillende fasen tot stand gekomen. Tussen de noordelijke en middelste ruimte is in het laatste kwart van de 20ste eeuw een halfsteens muur van kalkzandsteen gebouwd, waarin op regelmatige afstand verzwaringen zijn gemetseld. De middelste ruimte wordt van de zuidelijke gescheiden door een in 1921 geplaatste wand, waarin aan de oostzijde de pui voor een kantoor is opgenomen.

De in 1921 geplaatste onderslagconstructie en wand met kantoorpui

De kantoorruimte zelf, met verhoogd aangebrachte vloer, behoort eveneens tot het middelste deel van het gebouw. In de zuidmuur van het kantoor zijn voormalige doorgangen naar de achterliggende vertrekken nog zichtbaar. Bij de opzet van 1921 of de verschillende bedrijven daarna behoort ook de betonvloer met sporen van machines en een kelder bij de noordoosthoek voor het opstellen van vermoedelijk een motor. Op de balklaag zijn eveneens de resten van de ophanging van aandrijving met riemen zichtbaar.

Het westelijke vertrek in de zuidelijke helft is thans enkel toegankelijk via de aanbouw aan de westzijde. Van de van oorsprong in de aanbouw aanwezige indeling van drie toiletten en een doucheruimte zijn de middelste en noordelijke toilet samengevoegd tot een keukenruimte die in open verbinding staat met het aangrenzende vertrek.

De oostelijke ruimte wordt ontsloten vanuit de oostelijke aanbouw.

CONCLUSIE

Het pand Noord-Schalkwijkerweg 117 is in 1916 gebouwd als glasfabriek op het terrein van een dan reeds meer dan een eeuw verdwenen buitenplaats. Uit de eerste bouwphase dateert nog het eenlaags bouwdeel onder een zadeldak met aanbouw aan de zuidzijde van de westgevel. De onderneming heeft tot 1921 gefunctioneerd, in welke periode tegen de oostzijde de uitbouw is gerealiseerd. Hierdoor heeft het gebouw zijn huidige L-vormige opzet heeft verkregen. De bouwmassa maakt als geheel dus nog deel uit van de oorspronkelijke fabriek. Enkel de aanbouw aan de noordzijde van de westgevel is in 1921 gerealiseerd, nadat de fabriek was overgenomen door de NV. Amsterdamse Watermeterfabriek. Gezien de bouwwijze met halfsteens gevels en een houtskelet en het ontbreken van architectonische details, betrof het een in alle opzichten utilitair gebouw. Van het interieur uit de periode 1916-1921 zijn geen elementen meer aanwezig. De huidige indeling in twee beuken door een onderslagconstructie, de zolder en de wand met kantoor tussen de middelste en zuidelijke ruimten is aangebracht bij de verbouw van het gebouw tot watermeterfabriek. Mogelijk is toen ook de betonvloer gestort.

Onbekend is waarom de glasfabriek zo afgelegen is gebouwd aan de Noord-Schalkwijkerweg. Een vrij aannemelijke verklaring zou de vestigingsvoorwaarden voor een dergelijk kleinschalig bedrijf kunnen zijn geweest en de aan- en afvoer van grondstoffen en producten via het Spaarne.

WAARDERING

Architectuur-, bouw- en kunsthistorische waarde

Het in opzet als glasfabriek gerealiseerde gebouw heeft een sterk utilitaire karakter, zonder opvallende architectonische elementen en is op enkele aanpassingen tijdens het als zodanig functioneren en kort daarna relatief gaaf overgeleverd. Het utilitaire karakter komt behalve in de vormgeving ook tot uitdrukking in de materialisatie van de gevels en de opzet van de draag en kapconstructie. Een dergelijke architectuur en bouwwijze zijn karakteristiek voor kleinschalige industriële gebouwen aan het eind van de 19de en het begin van de 20ste eeuw. Door het voorheen niet uitzonderlijke en weinig duurzame karakter zijn dergelijke gebouwen thans zeldzaam.

Stedenbouwkundige en situationele waarde

Het gebouw betreft het enige fabrieksgebouw langs dit gedeelte van het Spaarne. De oorspronkelijke situering als onderdeel van de lintbebouwing langs de Noord-Schalkwijkerweg is door de aanleg van de Belgiëlaan aangetast. Door de teruggeplaatste ligging, geringe omvang en weinig sprekende architectuur valt het echter nauwelijks op.

Cultuurhistorische waarde

Glas is in Nederland nooit grootschalig geproduceerd. In Leerdam bevindt zich het enige voor dit doel gebouwde fabriekscomplex. De weinige overige gebouwen waren met name gericht op het bewerken van glazen producten uit het buitenland. De fabriek aan het Spaarne is daarmee een zeldzaam voorbeeld van kleinschalige glasindustrie, die met onder meer flessen voor Haarlemmerolie gericht was op een afzetmarkt in de directe omgeving. Hoewel de functie niet direct afleesbaar is aan het gebouw, is de cultuurhistorische waarde hoog.